

İkinci tip “Qarabağ romanı” nümunəsi – “Fatehlərin zəfəri” (Xüsusi təyinatlılar) sənədli romanı

Salidə Şərifova

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: s.sharifova@lit.science.az

Annotasiya. Güllü Məmmədovanın “Fatehlərin zəfəri” (Xüsusi təyinatlılar) romanı Azərbaycan xalqının tarixi zəfərini, qalibiyyətini əks etdirən ikinci tip “Qarabağ romanı”nın ilk nümunələrindən biridir.

Müstəqillik dövrü ədəbiyyatında Qarabağ mövzusunun əks etdirən roman nümunələrinin iki dövrü özündə ehtiva etməsini müşahidə edirik: Qarabağ müharibəsini ədəbiyyatda əks etdirən roman nümunələri və 44 günlük Vətən müharibəsini əks etdirən roman nümunələri.

İkinci tip “Qarabağ romanı” nümunəsi olan “Fatehlərin zəfəri” (Xüsusi təyinatlılar) əsərində döyüşlərdə qazanılmış zəfər, qələbə sevincləri ifadə edilir. Tehran Mənsimovun “Daşaltı” əməliyyatında – Şuşanın azad edilməsində qazandıqları qələbənin səsləndirilməsi ikinci tip “Qarabağ romanı”na xas olan xüsusiyyət kimi dəyərləndirilməlidir.

Güllü Məmmədova “Fatehlərin zəfəri” (Xüsusi təyinatlılar) romanını sənədli roman kimi təqdim edir. Romanda sənədliliyin bədii vasitə kimi qəbul edilməsi inkaredilməzdir. Müəllif romanda təsvir etdiyi əsas hadisələri tarixi faktlara uyğun qurur, eyni zamanda bədii uydurma əsasında əlavə süjet xətləri və səhnələrini daxil edir. Güllü Məmmədova Şuşanın ümumiləşdirilmiş obrazını verməklə yanaşı, həm də zəfərin tarixindən danışır. Müəllif romanda bəzi tarixi hadisələrə öz şərhini ilə münasibətini də bildirir ki, bu da yazıçının həmin hadisələrin müasiri olmaması ilə əlaqəlidir.

Açar sözlər: Qarabağ, Şuşa, Tehran Mənsimov, ikinci tip “Qarabağ romanı”, sənədli roman, müasir ədəbiyyat

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 28.04.2023; qəbul edilib – 12.05.2023

Second type “Karabakh novel” example – documentary novel “Victory of the conquerors” (Special purposes)

Salida Sharifova

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: s.sharifova@lit.science.az

Abstract. Gullu Mammadova's novel “Victory of the Conquerors” (Special Purposes) is one of the first examples of the second type of “Karabakh novel”, which reflects the historical victory of the Azerbaijani people.

We emphasize that the novels devoted to the Karabakh problem can be divided into two types: on the one hand, novels reflecting the Karabakh war of the late 20th century and novels reflecting the 44-day Patriotic War.

The novel “Victory of the Conquerors” (Special Purposes) belongs to the second type of the Karabakh novel and is dedicated to the victory of Azerbaijani weapons. The central place in the plot of the novel is occupied by the successful operation “Dashalti” to liberate the city of Shusha under the command of Tehran Mansimov.

Gullu Mammadova presents the work “Victory of the Conquerors” (Special Purposes) as a documentary novel. Indeed, documentary art is widely used in the novel as an artistic device. The main events described in the novel are constructed in accordance with historical facts. At the same time, the plot of the novel includes additional storylines and scenes based on artistic fiction. In addition to a general idea of Shusha, Gullu Mammadova talks about the history of her liberation. The author also expresses his attitude to some historical events in the novel with the author's commentary. Influences of biographical heats are also strong in the novel, which is associated with a wide depiction of historical figures.

Keywords: Karabakh, Shusha, Tehran Mansimov, the second type of “Karabakh novel”, documentary novel, modern literature

Article history: received – 28.04.2023; accepted – 12.05.2023

Giriş / Introduction

Güllü Məmmədova “Qarabəkir əfsanəsi”, “Kalbalı xan”, “Qan içində işıq”, “Oğurlanmış Zəngəzur” sənədli, tarixi romanlar müəllifi kimi Azərbaycan ədəbiyyatında sözünü demiş, imzasını sevdirmiş qadın yazarlarımızdan biridir.

Yazıcının oxuculara təqdim etdiyi “Fatehlərin zəfəri” (Xüsusi təyinatlılar) romanı Azərbaycan xalqının tarixi zəfərini, qalibiyyətini əks etdirən ikinci tip “Qarabağ romanı”nın ilk nümunələrindən biridir.

Əsas hissə / Main Part

“Fatehlərin zəfəri” (Xüsusi təyinatlılar) əsərinin janr xüsusiyyəti

Birinci Qarabağ müharibəsindən İkinci Qarabağ müharibəsinə qədər olan zaman axarında, Qarabağ mövzusunda yaradılmış romanların xüsusiyyətlərinə görə roman janrının yeni növünün – “Qarabağ romanı”nın formalaşması özünü göstərir.

Birinci Qarabağ müharibəsini əhatə edən, Qarabağ mövzusunda qələmə alınmış roman nümunələrində gələcəyə olan nikbin ruhun əks etdirilməsi müşahidə olunur. İkinci Qarabağ müharibəsini əks etdirən roman nümunələri isə artıq konkret olaraq, Qarabağ müharibəsinin Zəfərlə başa çatmasını əks etdirir. Akademik İsa Həbibbəylinin vurğuladığı kimi, “...Azərbaycan Respublikasının Qalib Ali Baş Komandanı, Müzəffər Prezidentimiz İlham Əliyevin

Dəmir Yumruğu və qətiyyətli siyasəti nəticəsində Qarabağ müharibəsinin otuz ildən sonra tarixi Zəfərlə başa çatdırılması Qarabağ mövzusuна yenidən fərqli bir poetik ahəng gətirmişdir” [1, s.14].

Ədəbiyyatımızda Qarabağ müharibəsi, Qarabağın və Azərbaycanın digər rayonlarının işğalına şərait yaratmış xarici və daxili amillərin təsviri, erməni millətçiliyinin “varisliyi”, erməni əsirliyinin əksi, zəfərimizin, Vətən müharibəsinin qalibiyyəti və s. amilləri ifadə edən roman nümunələri oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmış və qarşılanmaqdadır. Maraqlı məqam Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı formalaşmış birinci tip “Qarabağ romanı” və 44 gün davam etmiş İkinci Qarabağ Müharibəsindən sonra yaranmış ikinci tip “Qarabağ romanı” arasındakı oxşar və fərqli cəhətlərin olmasıdır.

Birinci tip “Qarabağ romanı” ilə ikinci tip “Qarabağ romanı” arasındakı özəlliklərə diqqət yetirdikdə oxşar və fərqli cəhətlər müəlliflərin istəklərindən deyil, problemin xarakter və məzmunundan irəli gələn fərqli xüsusiyyətlər kimi meydana çıxır. “Qarabağ romanı” nümunələrində tarixi keçmişə diqqət yetirilərək, Ermənistanın Azərbaycana əvvəllər müşahidə edilən iddialarının təhlili əks etdirilir. Zirvə nöqtəsi kimi Qarabağın və ona yaxın rayonların işğalı, ermənilərin törətdiyi bəşəri cinayətlərin əks etdirilməsi əsas məqsəd kimi qəbul edilir. Lakin birinci tip “Qarabağ romanı”nda əsərin finalı gələcəyə yönəlmiş olur. Bu da, bir qayda olaraq, torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi uğrunda mübarizəyə çağırış və milli intibaha ümid öz bədii əksini tapır. İkinci tip “Qarabağ romanı”nda isə Azərbaycan millətinin olum və ya ölüm seçiminə çevirərək apardığı mübarizənin Zəfərlə başa çatdırılması, torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi, Qarabağın azad edilməsi, qələbə və qalibiyyətin sevinc notları və s. əksini tapır. Birinci tip “Qarabağ romanı”nda aparılan mübarizə Azərbaycan millətinin olum və ya ölüm seçiminə çevrilir, bunun nəticəsi kimi gələcəkdə qələbənin təmin edilməsi ilə milli dirçəlişə inama xüsusi önəm verilir, Qarabağın azad edilməsi, intibah yolunda zəruri bir addım kimi qiymətləndirilir. Birinci tip “Qarabağ romanı” janrında qələmə alınmış əsərlərdə müəyyən bir məyusluq müşahidə edilməkdədir ki, bu da hadisələrin başlanğıcında ölkədə təşkilatlanmanın aşağı səviyyədə olması, müdafiə olunan bir ölkədə səfərbərlik və qəhrəmanlıq əhval-ruhiyyəsinin yüksəldilməsi üçün əsaslı tədbirlərin görülməməsi ilə əlaqələndirilir. Göstərilən bu amillər obrazların xüsusiyyətlərinə təsir edir. Birinci tip “Qarabağ romanı”nda əsas qəhrəman itki və məğlubiyyətlərinə baxmayaraq, əzəli torpaqlarında azad, asudə yaşamaq haqqına malik Azərbaycan xalqıdır, dinc, sadə Azərbaycan vətəndaşıdır” [4, s.28-40]. İkinci tip “Qarabağ romanı”nda əsas qəhrəman əzəli torpaqlarını azad edən Azərbaycan Ordusu, Azərbaycan zabitləri və əsgərləridir.

İstər birinci tip, istərsə də ikinci tip “Qarabağ romanı” janrında qələmə alınmış roman nümunələrində təsvir edilən hadisələr xalqımızın təcavüzə məruz qalmasını, işğalçı müharibədə

insan ləyaqətinin alçaldılmasını, milli mədəni sərvətlərin dağıdılmasını və s. halları geniş əks etdirir. Hər iki tip “Qarabağ romanı” nümunələrində insanların daxili iztirablarının ifadəsi üstünlük təşkil edir. Milli mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər, yurda, torpağa bağlılıq, dar gündə doğrmaqlıq hissiyyəti qabardılır, təcavüz olunanın təcavüz edənə müqayisədə mənəvi-psixoloji üstünlüyü nəzərə çarpdırılır. İkinci tip “Qarabağ romanı”nda zəfər, qələbə xəbəri çatdırılır. İkinci tip “Qarabağ romanı” nümunəsi olan “Fəhlələrin zəfəri” (Xüsusi təyinatlılar) əsərində də döyüşlərdə qazanılmış zəfər, qələbə sevincləri təsvir edilir. Tehran Mənsimovun “Daşaltı” əməliyyatında, Şuşanın azad edilməsində qazandıqları qələbənin səsləndirilməsi ikinci tip “Qarabağ romanı”na xas olan xüsusiyyət kimi dəyərləndirilir: “Polkovnik Tehran Mənsimov xüsusi təyinatlıların komandanı, general-leytenant Hikmət Mirzəyevə intizarla gözlədiyi müjdə xəbərini verdi:

- Komandan, Daşaltını işğaldan azad etdik.

Generalın sevinc duyulan səsi eşidildi:

- Təbrik edirəm, hər birinizi, Mənsimov” [3, s.242].

Güllü Məmmədova əsərin başqa bir epizodunda Azərbaycan Ordusunun, daha dəqiqi Xüsusi təyinatlıların qələbə qazanmasını da əks etdirir ki, bu cür məqamlar ikinci tip “Qarabağ romanı” nümunələrinə xasdır: “Yeddi saatlıq döyüş bitdi. Düşmən, quyruğu tapdanmış gürzə kimi ikinci dəfə əks-hücuma keçdi. Bu dəfə də itki verərək geri çəkildi. Daşaltının Şuşaya gədən yolu ordunun üzünə açıldı” [3, s.244]. Bu nümunədə təsvir edilən qələbə sədası ikinci tip “Qarabağ romanı”nı birinci tip “Qarabağ romanı”ndan fərqləndirən xüsusiyyət kimi qəbul edilməlidir.

“Qarabağ romanı” janrında qələmə alınmış roman nümunələrində öz milli varlıqları və doğma torpaqları uğrunda mübarizə aparan, ana-bacılarının namuslarını qorumağa çalışan azərbaycanlıların, Azərbaycan Ordusunun zabit və əsgərlərinin obrazları əksini tapır. Fərqləndirici amil müqayisə etdiyimiz romanların strukturuna və qayəsinə də təsir edir. Birinci tip “Qarabağ romanı”nda qələmə alınmış nümunələrdə müşahidə edilən məyusluğun ikinci tip “Qarabağ romanı”nda qalibiyyət, sevinc, qürur hissi

ilə əvəz edilməsi özünü göstərir. Əsər qələbə qazanmış millətin zəfər qalibiyyətini əks etdirir.

Yazıçı "Fatehlərin zəfəri" romanını oxuculara sənədli roman kimi təqdim edir. Roman janrı hibrid janr konstruksiyaları yaradaraq, sənədli, publisistik və elmi janrlar ilə fəal qarşılıqlı əlaqədədir. Növlərəarası janr qarışıqlığı əsas yer tutmaqla, yeni janr konstruksiyaları formalaşır. Sənədli və bədii janrların qarşılıqlı əlaqə formaları müxtəlif ola bilər.

Sənədli janrlarla romanın qarışıqlığını səciyələndirən əsərləri dörd qrupa ayırmaq olar.

Birinci qrupa romanın janr əlamətlərinin transformasiyaya uğramasına və yeni roman tiplərinin yaranmasına gətirən sənədli janrların nüfuz etmə formaları aiddir. Bu qrupa aid sənədin və romanın qarşılıqlı əlaqə formalarına aşağıdakı iki formanı aid etmək olar: birinci forma, romanda əsas hadisələrin sənədə (tarixi faktlara) uyğun qurulması, eyni zamanda bədii uydurma əsasında əlavə süjet xətləri və səhnələrinin daxil edilməsini nəzərdə tutur, ikinci forma isə bədii uydurma fonundan kənara çıxır. Müəllif sənədi (faktı) mətnə və ya romanın fabulasına daxil edir.

İkinci qrupa ayrıca roman tiplərinin yaranmasına səbəb olmayan, lakin roman məzmununu dəyişdirən qarşılıqlı əlaqələrin formaları daxildir. Bu qrupa üç forma daxildir: birinci formada sənədin (tarixi faktın) əsaslı şəkildə yəni işlənməsi nəticəsində "sənədlilik" ikinci plana keçir. Bu zaman "sənədlilik" hadisələrin əsasını müəyyən edir, ikinci formada müəllif düşüncələrinin tam açılması üçün zəruri olan ikinci dərəcəli süjet xətlərinin qurulmasında sənədlərdən (tarixi faktlardan) istifadə olunur. Üçüncü forma isə fabula və bədii əsərin ideyasına təsir göstərən sənədin bədii əsərə bütünlüklə daxil edilməsini (məsələn, dövlət hakimiyyəti orqanlarının, ictimai və partiya strukturlarının qərarları, yazışmalar və s.) nəzərdə tutur.

Üçüncü qrup sənədli və bədii janrların qarşılıqlı əlaqələrinin elə formaları təşkil edir ki, onlarda bədii əsərin quruluşu sənədli janrın elementlərini saxlayır, lakin dolğunluq baxımından bədii elementi daxil edir. Sənədli və bədii janrların qarşılıqlı əlaqələrinin bu forması transsərhəd, keçici janr konstruksiyalarının yaranmasına səbəb olur.

Dördüncü qrupu müəllif düşüncələrinin açıqlanması üçün bədii əsərlərdə yalançı faktların müxtəlif variasiyaları təşkil edir. Bu faktlar oxucuya real mövcud olan sənədlər kimi təqdim edilir.

Yazıçının "Fatehlərin zəfəri" romanında sənədliliyi bədii metod kimi qəbul etməsi inkar edilməzdir. Müəllif romanda təsvir etdiyi əsas hadisələri tarixi faktlara uyğun qurur, eyni zamanda bədii uydurma əsasında əlavə süjet xətləri və səhnələrini daxil edir. Yazıçı Şuşanın ümumiləşdirilmiş obrazını təqdim edir, zəfərin tarixindən bəhs edir. Müəllif romanda bəzi tarixi hadisələrə öz münasibətini bildirir ki, bu da yazıçının həmin hadisələrin müasiri olmaması ilə əlaqəlidir. Romanda bioqrafiya elementlərini ehtiva etməsi, tarixi şəxslərin təqdimi ilə əlaqəlidir. Əsərdə milli tarix, hərbi hücumlar və s. haqqında diskurs aparılır. Əsərin qəhrəmanlarının düşüncələri ilə bu və ya digər tarixi faktlar barəsində tarixi əhəmiyyətli məqamlara müfəssəl qiymət verilməsi diqqətdən yayınmır.

"Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) sənədli romanının problematikası

Güllü Məmmədovanın "Fatehlərin zəfəri" sənədli romanının problematikası zəngin ideya-məzmunu əhatə edir. Romanın problematikası Azərbaycan xalqını düşündürən məsələləri qələbə, zəfər qazanılmasını və əldə edilməsini əks etdirir.

Romanın problematikasında tarixi hadisələrə münasibət və onların başvermə məqamı əksini tapır. Güllü Məmmədova əsərdə Qarabağ müharibəsinin səbəblərini, törətmiş olduğu fəsadları, insanların üzləşdiyi faciələri və s. məqamları tarixi keçmişə nəzər salaraq açıqlayır. Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyünü və tarixi ədaləti bərpa etməsini, doğma torpaqlarımızdan məhz düşməni qovaraq tarixi missiyanı yerinə yetirməsini də incəliklə təqdim edir.

Romanda tarixə, xalqın keçmişinə tez-tez müraciət edilir. Tarixə nəzər salan müəllif həmin tarixi hadisələrin hələ də xalq yaddaşında yaşamasını göstərir. Müəllifin istər Birinci Qarabağ müharibəsi dövründə baş vermiş hadisələri, istərsə XX əsrin əvvəlləri baş vermiş olayları xatırlaması tarixin xalq yaddaşında yaşadığının göstəricisidir: "1993-cü ildə ermənilər Məngələnata yüksəkliklərini işğal etdilər və

ciddi təhlükə yaratdılar. Nəyin bahasına olursa olsun, yüksəklik geri alınmalıydı. “Məngələna-ta əməliyyatı” hazırlandı...” [3, s.62]

Güllü Məmmədova Qarabağ probleminin tarixi köklərinə nəzər salır. Müəllif hətta 1805-ci ildə Kürəkçay müqaviləsinin Qarabağ probleminə necə təsir etməsi məqamına aydınlıq gətirir: “...1805-ci ildə ruslarla Kürəkçay müqaviləsi bağlandı. Qarabağlıların rahat, dinc yaşaması üçün bütün imkanlardan istifadə edən İbrahim-xəlil xan rusların acımasız siyasətinə tuş gəldi. Ruslar iyirmi üç ildən sonra – 1828-ci ildə farslarla Türkmənçay müqaviləsini, bir il sonra türklərlə Ədirnə müqaviləsini imzaladılar. Hər üç müqavilənin bəhrəsini ermənilər gördü” [3, s.189]. Yazıçı ermənilərin törətdiyi faciələrin başlanğıcını bu tarixi hadisələrlə əlaqələndirir.

Güllü Məmmədova 1992-ci il Daşaltı əməliyyatının uğursuzluğuna da diqqət yetirir. Müəllif generalın qələbəyə ümid etməməsini faciə kimi təqdim edə bilir: “General Tacəddin Mehdiyevin otağında yeni əməliyyatın gizli planı hazırlanacaqdı. Yenicə müdafiə naziri təyin olunmuş general bu əməliyyata xüsusi əhəmiyyət verirdi: “Daşaltının ermənilərdən təmizlənməsi düşmənin Şuşaya gedən yolunu bağlayacaq, əsgərlərin döyüş ruhunu yüksəldəcək. Eyni zamanda müdafiə nazirinin hərbi səriştəsini və bacarığını diqqətə çatdırıb, ona xüsusi etimad və inam yaradacaqdır... Amma bu döyüş necə bitəcəkdi? Çünki qələbəyə bəslədiyi ümid dumanlı bir şübhə içindəydi. Arxalı düşmən çox güclüydü, hiyləgər...” [3, s.226]

Güllü Məmmədova tarixi keçmişə nəzər salarkən sələfliyə, nəsil-dən-nəsilə keçən ənənələrin davam etdirilməsinə də nəzər salır. Müəllif kapitan Əli Kərimovun “Bilirsiz, atam birinci Qarabağ müharibəsində hərbi feldşer kimi döyüşlərin ən qızgın yerində olub. Yüzlərlə yaralıya yardım göstərib və döyüş meydanından çıxarıb. Atam o döyüşlərdən danışanda anam çox həyəcan keçirir, gözləri dolur. Çox kövrək insandı” [3, s.31], – fikirlərində Qarabağ müharibəsinin 30 illik tarixi göz önündə canlandırır.

Romanda diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də yazının Qarabağ xanlığının yaranması tarixinə aydınlıq gətirməsidir. Müəllif əsərdə bu məqama qısa şəkildə olsa da, ətraflı izah edir: “1747-ci ildə Xorasana gedən Nadir şah yaxın-

ları tərəfindən qətlə yetirildi. Bununla da elə bil Nadir şahın əzəmətli sarayının bünövrəsi laxladı, qan bahasına genişləndirdiyi sərhədlər dağıldı. ...Pənah xan xəbəri alınca daha dayanmadı, Dağıstanı tərk etdi. ...Pənah xan da əlinə düşən fürsəti dəyərləndirdi. O, bir çox türk tayfalarını bir yerə yığdı və Qarabağ xanlığını yaratdı” [3, s.188].

Romanda müəllif İkinci Qarabağ müharibəsində zəfər əldə edilməsini təqdim edir, Qarabağın döyünən ürəyi Şuşanın obrazını yaradır. İkinci Qarabağ müharibəsi nəticəsində azad olunaraq, Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilmiş Şuşada gedən döyüşlərin təqdimi yalnız tarixi olayları deyil, Şuşanı mübarizə aparan məkan kimi təqdim edir. Güllü Məmmədova tarixə nəzər salaraq, Şuşa şəhərinin yaranması və onun daşdığı xüsusiyyətləri Pənah xanın dili ilə təqdim edir: “...Əgər o yol bağlansa düşmən bu yerlərə heç cürə ayaq basa bilməz. Qayalardan yuxarı qalxmaq mümkünsüzdür” [3, s.184]. Şuşanın strateji baxımdan qoruna biləcəyi, müəllif tərəfindən romanda tez-tez vurğulanır. Diqqəti cəlb edən isə müəllifin bu məqamı ermənilərin dili ilə təqdim etməsidir: “Şuşa güclü müdafiə olunur” [3, s.190].

“Fatehlərin zəfəri” (Xüsusi təyinatlılar) əsərinin kompozisiya xüsusiyyəti və bədii dili

“Fatehlərin zəfəri” (Xüsusi təyinatlılar) sənədli romanının kompozisiyasının müəyyən sistemdə təqdim edilməsi diqqəti cəlb edir. Güllü Məmmədova romanda kompozisiyanın ünsürlərindən istifadə edir. Müəllifin əsərin mövzusu ilə səsleşən hikmətli nümunələrə müraciət etməsi maraq kəsb edir. Əsərdəki epiqraflar oxucunun diqqətini əsərin ümumi məzmun və ideyasına yönəldir. Y.V.Veliçkoya aid epiqraf ifadə etdiyi məna baxımından əsərin ideya və məzmunu ilə əlaqəlidir: “Ermənilər yerli əhəlinin şirəsini sormağa başladılar. Bununla kifayətlənməyərək gəlmə ermənilər müsəlman əhəlisinin şən-şöhrətini korrəlamaq siyasəti yeridirdilər ki, gələcəkdə onları qovub torpaqlarına sahib olsunlar” [3, s.27].

Əsərdə general Mayevskinin “Ermənilərin törətdiyi kütləvi qətlər” kitabından ermənilər haqqında maraq kəsb edən fikirlər epiqraf kimi təqdim edilir: “Görəsən kimsə ermənilərin xalq qəhrəmanlığı haqqında eşidibmi? Onların azad-

lıq uğrunda döyüşçülərinin adları harada həkk olunub? Heç yerdə! Ona görə ki, ermənilərin “qəhrəmanları” öz xalqının xilaskarından çox, onun cəlladı olublar” [3, s.100]. Mayevskiyə aid olan epigraf əsərin süjet xəttinə daxil olmasa da, əsərin mövzusu ilə səsləşir.

Yazıcının Rusiya XİN-in keçmiş birinci müavini, vəkil Fyodr Şellovun fikirlərinin epigraf kimi təqdimi də məhz əsərin mövzusu ilə səsləşir, dünya ictimaiyyətinin bu problem haqqında münasibəti əksini tapır: “Dağlıq Qarabağdakı konflikt yaxşı planlaşdırılmış, əvvəlcədən hazırlanmış, həyata keçirilməsi Ermənistan kommunist rəhbərlərinin üzərinə düşən aksiyadır. “Qarabağ” hərəkətinin liderləri millətin öz müqəddaratını təyin etməsi prinsipini hipertrofiyaya uğradaraq elə bir həddə çatdırmışdır ki, ondan sonra separatizm başlayır” [3, s.183]. Müəllif Fyodr Şellovun fikri ilə ermənilərdə separatizmin formalaşdığını təsdiq edir.

Yazıcının romanı peyzajla başlaması diqqətdən yayınmır. Müəllif peyzaj vasitəsilə mənfur düşmənin torpaqlarımızı viran qoyması məqamına aydınlıq gətirir. Maraqlı məqam Güllü Məmmədovanın peyzaj vasitəsilə Azərbaycanın coğrafi məkanlarını göz önündə canlandırmasıdır: “Bu dəhliz eyni zamanda Laçın, Gorus və Sisiyanı dağ yolları ilə Batabatdan keçirib Şahbuzaya aparır, Naxçıvana birləşdirir. Arada cəmi yüz kilometrlik bir məsafə var. Şahbuzda strateji əhəmiyyətli yüksəkliklər var və bu yüksəklikləri ələ keçirmək ermənilərin şirin röyası olub. Bu yüksəkliklərdən biri də Ərikli dağıdır. Silsilələr arasında ucalığı və əzəməti ilə seçilən Ərikli Qarabağın Kirs, Kiçik İşıqlı, Qabaqtəpə yüksəklikləri ilə üz-üzədir. Laçın dəhlizinin strateji əhəmiyyəti müstəsnaadır. Zəngəzurla Qarabağa əhəmiyyətli bir körpü olan dəhliz İşıqlı dağ silsilələrinin ətəyində yerləşir” [3, s.216-217].

Güllü Məmmədova romanda lirik haşiyədən tez-tez istifadə edir. Müəllif romanda lirik haşiyə ilə hər hansı bir hadisəyə öz hiss-həyəcanını, münasibətini bildirir. Ən çox isə qəhrəmanların hərbi fəaliyyətlərinin dəyərləndirilməsi zamanı bir müəllif kimi münasibətini bildirmək üçün lirik haşiyəyə müraciət edir:

“Renat güldü:

- Tanklar da döyüşdən qaçır. (Mayor Elnur Şirinov və mayor Renat Şıxnəbiyev döyüşlərdə göstərdikləri igidliyə görə, “Vətən müharibəsi Qəhrəmanı” adına layiq görüldülər)” [3, s.273]. Müəllifin lirik haşiyəsində mayor Elnur Şirinov və mayor Renat Şıxnəbiyevin “Vətən müharibəsi Qəhrəmanı” adına layiq görülməsi barədə məlumat verilir.

Güllü Məmmədova Nihad Babayevin “Vətən müharibəsi Qəhrəmanı” adına layiq görülməsi məqamına lirik haşiyə şəklində aydınlıq gətirir: “...Uryandağ yüksəklikləri uğrunda şiddətli döyüş gedirdi. Səkkiz nəfər xüsusi təyinatlı şəhid olmuşdu. Onların arasında qəhrəmanlıq və şücaət göstərmiş kapitan Nihad Babayev də vardı. (Ölümündən sonra ona “Vətən müharibəsi qəhrəmanı” adı verildi)” [3, s.83].

Əsərin bədii dilinin tərkibinin neologizmlər, terminlər, dialektizmlərlə zəngin olması da diqqətdən yayınmır. Müəllif əsərdə cüzi halda olsa da, varvarizmlərə müraciət edir, təqdim edilən surətin xarakterik xüsusiyyətini açmaq üçün istifadə edir:

“- Dığanı susdurdular.

- Bəlkə də dığaları...” [3, s.41]

Bu dialoqda müəllif “dığa” sözünü işlətməklə erməni uşağı, erməni balası, erməni oğlanı demək istəyir.

Müəllif əsərdəki obrazların dilində məhəlli sözlərə də yer verir. Məsələn, “Əşi, yenə erməni malıdı, micasım çəkməz. Ac qalsam da” [3, s.112] cümləsində “micas” dialekt sözdür. Naxçıvan dialektində, əksər şivələrdə micası götürməməx' canına sinməmək, iyrenmək mənasındadır.

Romanda məcazlara da müraciət edilmişdir. Məsələn, uğursuzluqlar və dağıntılar simvolu olan bayquşları ermənilərlə müqayisə etməsi müəllifin fikirlərini simvollar vasitəsilə çatdırmasını əks etdirir: “... bu xarabalıqlar artıq bayquşların idi. Onlar da ermənilər kimi vətənsiz idi və çox güman ki, xarabalıqların çoxluğundan xəbər tutub, dünyanın hər yerindən buraya axışmışdılar.

Bayquşlar burada, ermənilər kimi, sakit bir həyat sürəcəklərinə, nəsibənəsil yaşayacaqlarına inanmışdılar...” [3, s.27]

“Fatehlərin zəfəri” (Xüsusi təyinatlılar) sənədli romanında obrazlar

“Fatehlərin zəfəri” (Xüsusi təyinatlılar) sə-nədli romanında obrazlar tarixi şəxslərdir: Anar Əliyev, Tehran Mənsimov, Nihad Babayev, Malik Əliyev, Ülvi Rəfiyev, Rəşad Aslanov, Ramiz Cəfərov, Riad Əhmədov... İstər Birinci Qarabağ müharibəsi, istərsə də İkinci Qarabağ müharibəsinin zabit və hərbiçiləri xalqın tarixi yaddaşında adlarını həkk etdirən Azərbaycan oğullarıdır.

Müəllif əsərdəki qəhrəmanları ya müəllif təhkiyəsi, ya da qəhrəmanların öz dili ilə təq-dim edir. Romandakı obrazları mənəvi, əxlaqi, sakral, insani dəyərlər baxımından təbliğ edir. Məsələn, 21 oktyabr 2020-ci ildə Xocavənddə şəhid olmuş Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin polkovnik-leytenantı, Naxçıvan Əlahiddə Ümum-qoşun Ordusunun Xüsusi Təyinatlı Bölməsinin komandiri, İkinci Qarabağ müharibəsinin şəhi-di, “Vətən müharibəsi Qəhrəmanı” Anar Əliyev (1980-2020) haqqında məlumat bəzən şəhidi-mizin öz dili ilə təqdim edilir: “...Kaş Kəlbəcə-rə getmək də qismətdə olardı. Kəlbəcərin Bo-yaqlı kəndi... Çox səfalı, cənnət kimi bir yerdi. Anam o kəndin xiffətini çox eləyirdi. Yurd hə-s-rəti çəkirdi. Atam da onun kimi” [3, s.49].

Yazıçı, Anar Əliyev haqqında portret-oçer-kində onun həyatı haqqında geniş məlumat təq-dim edir. Oxucu Anar Əliyevin ailəsi, uşaqlığı, gəncliyi, köçkünlük taleyi, təhsili, hərbi fəaliy-yəti və s. haqqında incə detalları ümumiləşdirir: “Bir çox xarici ölkələrdə kurslarda iştirak etdi. Türkiyədə “Təməl paraşütü”, Macarıstanda “İn-gilis dili”, Çexiyada “Sülhməramlılar üçün təli-matçı”, İsveçrə konfederasiyasında “Qış dağı”, Rumıniyada “Hərbi əməkdaşlıq və təcrübə mü-badiləsi, Türkiyədə “Sərbəst paraşüt”, Slovaki-yada “Təkmilləşdirilmiş qış-dağ”, İordaniya krallığında “Xüsusi əməliyyat qüvvələri sərgi-si”, Pakistanda isə beş aylıq kurs keçdi. Bir öm-rə sığmayan günlər, aylar və illər...” [3, s.53]

Müəllif yalnız Anar Əliyevin deyil, İkinci Qarabağ Müharibəsinin digər iştirakçıları, şəhid və qazilərin bəziləri haqqında da portret-oçerklər vasitəsilə məlumat verir. Məsələn, Adil Əfəndiyev haqqında təqdim edilən məlumata diqqət yetirək: “Adil Əfəndiyevin isə cəmi iyir-mi beş yaşı vardı. Azərbaycan Tibb Universite-tini yenicə bitirmişdi. Xüsusi təyinatlılarla birgə ən çətin, ağır döyüşlərdə özünü odun-alovun

içinə atırdı və yaralıları atəşin altından qəhrə-manlıqla çıxarıb tibbi yardım göstərirdi...” [3, s.53]

Romanda Tehran Mənsimovun obrazı diqqə-ti xüsusilə cəlb edir. Müəllif Tehran Mənsimov haqqında detalları portret-oçerk şəklində təq-dim edir: “Polkovnik Tehran Mənsimov 1972-ci ildə Qusar rayonunun Düztahir kəndində Ca-vid Mənsimovun ailəsində dünyaya göz açdı... O vaxt kimsənin ağına gəlməzdi ki, bu sarıbə-niz kiçik oğlan vaxt gələcək, təkcə öz ailəsinə, nəslinə deyil, bütün Qusara şöhrət gətirəcək. İş-ğal olunmuş torpaqların azad edilməsində gös-tərdiyi igidliyə görə onun haqqında əfsanələr danışılacaq” [3, s.55]. Roman daxilində portret-oçerk kimi təqdim edilən bu bölgülərdə yalnız zabitlər deyil, sırayı əsgərlər də təqdim edilir.

1992-ci il Daşaltı əməliyyatında 5-ci qrupun on bir nəfərlik xüsusi təyinatlılarının komandiri polkovnik Riad Əhmədov haqqında da portret-oçerkdə Daşaltı əməliyyatının məğlubiyyətinin səbəblərinə tarixi yanaşma özünü göstərir. Milli Qəhrəman Riad Əhmədov haqqında məlumat verilir: “...Riad Əhmədov bacarıqlı, səriştəli kəşfiyyatçı idi. ...O, Minsk Ali Hərbi məktəbə daxil oldu” [3, s.234].

Güllü Məmmədova əsərdə hərbi heyətin, za-bitlərin, əsgərlərin qayğısına qalan hərbi obra-zını da canlandırır. Hərbi heyətin qayğısına qa-lan obrazlardan biri polkovnik Tehran Mənsi-movdur. Müəllif Tehran Mənsimovun general Hikmət Mirzəyevin yanında qalması təklifinə verdiyi cavabda əsgərlərinin qayğısına qalan hərbi obrazını belə canlandırır: “General Hik-mət Mirzəyev bir anlıq susdu, sonra üzünü Mənsimova tutdu:

- Amma siz mənim yanımda olacaqsız, Mən-simov. Çünki komandirsiz, mənim yanımda ol-malısınız.

Mənsimov özünü itirdi, bir anlıq susdu, son-ra dedi:

- Cənab general, icazə verin əsgərlərimin ya-nında olum, ön cəbhədə. Onlar mənim yanımda daha yaxşı vuruşacaqlar.

- Bəs burda kim qalacaq, Mənsimov?

- Polkovnik Rüşət Qurbanovla iki başqa za-bit. Mən şəxsi heyətimi yaxşı tanıyıram, cənab general. Mənim onların yanında olmağım onla-

rın döyüş ruhunu yüksəldəcək və biz birlikdə tapşırıqları yerinə yetirəcəyik” [3, s.37].

Kapitan Əli Kərimovun yaralı halda yaralı əsgəri xilas etməsi məqamı da komandirin öz əsgərinə olan qayğısıdır ki, müəllif bu kimi məqamlara romanda xüsusi olaraq toxunur: “Hospitalla isə on yeddi kilometr məsafə vardı... və Əli Kərimov yaralını özü də yaralı olduğu halda, bu məsafəni kürəyində apardı, əsgər yoldaşının həyatını xilas etdi” [3, s.98-99].

Müəllif romanda yaratdığı erməni surətləri içərisində sadə erməni, erməni hərbiçisi, hətta ermənilərin qanıqən, cəllad yazıçısı Zori Balaşyanın da surətini təqdim edir. Maraqlı məqam odur ki, müəllif istər erməni hərbiçisini, istərsə də sadə erməni əhalisini təqdim etdikdə, onların hamısının cəllad, cani olmalarını açıqlaya bilir. Məsələn, sadə ermənilər olan Anuş və Artur, Silva və Simon və digər ermənilərin simasında onların cani, qəddar olduqlarını göstərir. Maraqlı məqam odur ki, müəllif romanda həmin ermənilərin azərbaycanlılarla qonşu olduğunu, azərbaycanlının çörəyi ilə böyümüş mənfur insanlar olmasını göstərir. Anuş və Arturun dialoqunda yazıçı Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı qonşularını qətlə yetirib, zirzəmidə basdırmaları faktına toxunur: “Anuş ərinin çiyinlərindən tutub silkələyə-silkələyə ucadan hönkürürdü. Birdən səsinə kəsdi, gözü ilə zirzəminin ortasına işarə edib, hikkə ilə soruşdu:

- Bu qızıl onların idi?

Artur başı ilə təsdiqlədi.

- Qızıla görə onları öldürdün?

- Məni də şərik elədin günahına.

- Sən könüllü mənə kömək elədin. Yoxsa danmaq istəyirsən? Çünki onların evində sən də gözün vardı. Sən otuz il bu evdə xanım kimi yaşadın. Deyirdin ki, Şuşanın dağlarına vurğunsan. Mətbəxdə çay içə-icə dumanlı dağlara baxırdın və xoşbəxt olduğunu deyirdin. Yalandı?” [3, s.169]

Anuşun əri Artura dediklərində biz məhz qonşusunu qətlə yetirmiş erməniləri görürük: “Anuş donmuş halda, iflic vurmuş kimi əlləri qoynunda Arturun qəzəbdən daha da çirkinləşmiş sifətinə baxırdı. Arvadından səs çıxmadığını gören Artur çəliyini yuxarı qaldıraraq bağırırdı:

- Ələ keçsək, bizi tikə-tikə doğrayacaqlar. Anladın, ağılsız arvad. Anuşu vahimə basdı, kinli-kinli ərinə süzdü: “Sən də onları tikə-tikə doğradın. Göz yaşlarına, yalvarışlarına rəhm eləmədin. Onlar bizim ən yaxın qonşumuz idi. Bu evin sahibləridi...” [3, s.168]

Anuş törətdikləri cinayətin tarixini açıq-aydın şəkildə göstərir. Müəllif hadisələrin “otuz il əvvəl onları burda qətl etdik, sonra torpağı qazıb basdırdıq”, – deməklə, baş vermiş hadisənin tarixinə də diqqəti yönəldir. Ermənilərin nankor olmalarını romanın başqa bir epizodunda, Simon və Silvanın dialoqunda da təqdim edir.

Nəticə / Conclusion

Güllü Məmmədovanın “Fatehlərin zəfəri” romanı “Qarabağ romanı”na aid kamil roman nümunəsi kimi, Azərbaycan ədəbiyyatında xalqın zəfərini, qələbəsini sənət əsərinə çevirən Zəfərnəməsidir. Azərbaycan xalqının qələbəsini təsvir edən “Fatehlərin zəfəri” romanı zaman

axarında xalqın tarixi yaddaşını əks etdirən ciddi ədəbiyyat nümunəsidir. Oxuculara təqdim olunan bu əsər “Qarabağ romanı” nümunələri içərisində yüksək səviyyədə bədii həllini tapan əsərdir.

Ədəbiyyat / References

1. Həbibbəyli, İ. Böyük Zəfərin poetik dastanı. “Ədəbiyyat qəzeti”, 2021, 24 aprel.
2. Məmmədova, G. “Fatehlərin zəfəri” Xüsusi təyinatlılar (tarixi sənədli roman). – Bakı, 2022.
3. Şərifova, S. “Doxsanıncı illər” – “Qarabağ romanı” janrının nümunəsi kimi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. № 3-4, 2004.

Пример второго типа “Карабахского романа” – документальный роман “Победа завоевателей” (Силы специального назначения)

Салида Шарифова

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: s.sharifova@lit.science.az

Резюме. Роман Гюллу Мамедовой “Победа завоевателей” (Силы специального назначения) является одним из первых образцов второго типа “Карабахского романа”, в котором отражена историческая победа азербайджанского народа.

Подчеркнем, что посвященные карабахской проблеме романы можно разделить на два типа: с одной стороны, романы отражающие Карабахскую войну конца 20 века и романы отражающие 44-дневную Отечественную войну.

Роман “Победа завоевателей” (Силы особого назначения), относится ко второму типу Карабахского романа и посвящена победе азербайджанского оружия. Центральное место в сюжете романа занимает успешная операция “Дашалты” по освобождению города Шуша под командованием Теграна Мансимова.

Гюллу Мамедова преподносит произведение “Победа завоевателей” (Силы специального назначения) как документальный роман. Действительно, документализм широко используется в романе как художественный прием. Основные события, описанные в романе, конструированы в соответствии с историческими фактами. Вместе с тем сюжет романа включает дополнительные сюжетные линии и сцены, основанные на художественном вымысле. Помимо общего представления о Шуше, Гюллу Мамедова рассказывает об истории ее освобождения. Свое отношение к некоторым историческим событиям автор выражает также в романе с авторским комментарием. В романе также сильны влияния биографических жанров, что связано с широким изображением исторических личностей.

Ключевые слова: Карабах, Шуша, Тегран Мансимов, второй тип “Карабахского романа”, документальный роман, современная литература